

ELSŐ KÖNYV

I. Minden mesterség és minden vizsgálódás, de éppúgy minden cselekvés és elhatározás is, nyilván valami jóra irányul; tehát helyes az a megállapítás, hogy „jó az, amire minden irányul”. Csakhogy bizonyos különbség mutatkozik a végcélok tekintetében: némelyek csupán tevékenységek, mások a tevékenységeken kívül bizonyos tárgyi eredmények is. Persze, ahol a cselekvésen kívül egyéb célok is vannak, ott a dolog természeténél fogva a tárgyi eredmények mindig jobbak a tevékenységeknél. S mivel sokféle cselekvés, mesterség és tudomány van, sokféle a végcél is: az orvostudományé az egészség, a hajóépítő szakmáé a hajó, a hadtudományé a győzelem, a gazdálkodásé a gazdaság. Mármost, ha több efféle tudomány egyazon képesség alá tartozik – pl. a zablát s egyéb, lószerszámot gyártó mesterség a lónevelés szakmája alá, ez utóbbi viszont s általában minden, a háborúval összefüggő cselekvés a hadtudomány alá, s ugyanígy más szaktudományok más szakmák alá –, ez esetben a vezető szaktudományok végcélja mindig előbbre való, mint a többi, neki alárendelt tudományé, mert hiszen az előbbieket kedvéért törekszünk ez utóbbiakra is. Itt aztán már nem lényeges, hogy maguk a tevékenységek-e a cselekvések végcéljai, vagy pedig ezeken kívül még valami más is; mint például az imént említett tudományok esetében is. Ha mármost egyáltalán van olyasvalami végcélja cselekedeteinknek, amit önmagáért akarunk, minden egyebet pedig csak érte, azaz nem minden dolgot valami

másért választunk (mert ily módon ez akár a végtelenségig halad tovább, úgy, hogy törekvésünk üres és hiábavaló lenne): világos, hogy ez a jó, és a legfőbb jó. S vajon nem esik-e nagy súllyal a latba – már csak életünk szempontjából is – ennek a jónak a megismerése, hogy aztán – mint a nyíl-lövő, ha biztos cél van előtte – könnyebben eltalálhassuk azt, amit tennünk kell? Márpedig ha ez így van, meg kell kísérel-nünk, hogy legalábbis körvonalakban megállapítsuk róla: mi is hát valójában, s melyik tudomány vagy képesség körébe tartozik. Minden bizonnyal a legfőbb és leginkább vezető tu-domány körébe. Ez pedig nyilván az államtudomány: ez

1094b szabja meg ugyanis, hogy milyen tudományokra van szükség a városállamokban, s hogy melyeket és milyen fokig kell min-denkinek tanulnia; látjuk, hogy még a legnagyobb becsben tartott képességek, pl. a hadtudomány, a gazdaságtudomány, s a szónoklás művészete is alája tartoznak. Minthogy pedig a többi tudományt mind felhasználja, sőt ezenfelül még tör-vénykezik is arról, hogy mit kell tennünk, s mitől kell tartóz-kodnunk, természetesen, hogy az államtudomány végcélja ma-gában foglalja a többi tudomány céljait is, úgyhogy ez a cél az ember számára való jó. Mert bár a végcél az egyén és a város-állam számára ugyanaz, mégiscsak nagyobb és tökéletesebb feladat az állam javának elérése és megőrzése; persze örven-detes már az is, ha csupán az egyes ember éri el ezt a célt; de szebb és istenibb, ha egy nép vagy a városállamok érik el. Vizsgálódásunk ezekre a célokra irányul, mivelhogy bizo-nyos értelemben maga is államtudomány.

Fejtegetésünk pedig kielégítő lesz, ha tárgyunkat csupán az alapul szolgáló anyag természetéhez képest világítjuk meg, mert hiszen a szigorú szabatoságot nem lehet minden fejte-getésben egyformán megkövetelnünk, aminthogy a mesterség-gek terén sem tesszük ezt. Nos, a szép cselekedetek és az

igazságos cselekedetek, melyekkel az államtudomány foglal-kozik, oly sok eltérést és ingadozást mutatnak, hogy az ember szinte azt hihetné, hogy nem is természetesen, hanem csupán konvención alapulnak. Ugyanilyen fajta bizonytalanság jel-lemzi a javakat is, hiszen sok emberre még kár is származha-tik belőlük; mert volt már rá példa, hogy egyesek tönkre-mentek a gazdagság miatt, mások pedig a bátorság miatt! Ha tehát ilyen természetű kérdéseket ilyen feltevések alapján tár-gyalunk, akkor be kell érünk avval, hogy csak nagyjában, körvonalalaiban mutassunk rá az igazságra és – mivel oly kér-désekről s oly feltevések alapján tárgyalunk, melyek csupán nagy általánosságban érvényesek – levont következtetéseink is ugyanilyen jellegűek legyenek. Viszont ugyanilyen módon kell fogadni is mindazt, amit mondunk; a tanult embert az jellemzi ugyanis, hogy minden kérdésben csak oly fokú sza-batosságot kíván, amekkorát az illető tárgy természete meg-enged; nyilvánvalóan éppen olyan hiba volna, ha a matema-tikustól a hatáskeltő érvelést is elfogadnánk, mint az, ha a szó-noktól tudományos bizonyítást követelnénk.

Mindenki azokat a dolgokat itéli meg helyesen, amelyeket

1095a ismer, és ezeknek jó elbírálója; tehát az egyes kérdésekben a szakember, egyetemlegesen pedig az általános műveltségű ember ítél helyesen. Éppen ezért az államtudománynak nem is lehetnek hivatott hallgatói a fiatalok, mert hiszen ők még tapasztalatlanok az életben előfordult cselekedetek tekinteté-ben, holott pedig a szóban forgó fejtegetések éppen ezekből indulnak ki, s ezekről szólnak. Különben is, mivel mindig az érzelmeik után indulnak, hiábavaló és eredménytelen is volna a tanulásuk, mert itt a végcél úgysem a megismerés, hanem a cselekvés. Már aztán, hogy korban fiatal-e valaki, vagy pedig jellemében fiatalos, az itt nem jelent különbséget, mert úgy-sem a korban van tulajdonképp a hiba, hanem abban, hogy

mindig érzelmei szerint él, és mindenben ezeket követi, Az ilyen embernek éppúgy nem jelent hasznot a megismerés, akárcsak az erkölcsileg fegyelmezetlenség; viszont aki törekvéseit az ésszerűséghez igazítja, s ésszerűen cselekszik, annak bőséges hasznot hajthat az e téren szerzett tudás.

2. Bevezetésül egyelőre ennyit a hallgatókról s arról, hogy miként kell fogadni a mondottakat, s hogy mi a tárgyalásra kitűzött anyag.

Kezdjük tehát előlről. Minthogy minden megismerés és elhatározás valami jóra irányul, lássuk, mi az, amire az államkormányzás – véleményünk szerint – törekszik, s mi a cselekvés által elérhető javak közt a legfőbb jó. Persze, ami az elnevezést illeti, ebben jóformán mindenki egyetért: boldogságnak nevezi a nagy tömeg éppúgy, mint a műveltek; s emellett általában úgy képzelik, hogy a jó és kellemes élet azonos a boldog élettel. Már aztán arra nézve, hogy valójában mi is hát a boldogság, megoszlanak a vélemények: a nagy tömeg egészen másképp értelmezi, mint a bölcsek. Vannak, akik nagyon is kézzelfogható és nyilvánvaló dolognak tartják: gyönyörnek, gazdagságnak, kitüntetésnek; mások megint mást értenek rajta; sőt akárhányszor ugyanaz az ember hol ezt, hol azt tartja boldogságnak: ha beteg, az egészséget, ha szegény, a gazdagságot; s mivel érzik a maguk tudatlanságát, mindenkire áhítattal tekintenek, aki valami nagyot s olyasmit mond, ami értelmüket meghaladja. Voltak olyanok is, akik úgy vélekedtek, hogy e sok jó mellett van még valami más, önmagában való jó is, ami mindama javaknak a jóvoltát is okozza. Mindezeket a véleményeket egyenként megvizsgálni talán kárba vesztett fáradság volna; beérhetjük tehát avval, ha a legelterjedtebbeket vesszük sorra, és azokat, amelyeknek látszólag van valamelyes ésszerű indoklásuk.

Ne felejtsük el, hogy különbség van az első elvekből kiin-

duló, s az első elvek felé haladó okfejtés közt. Csakugyan, Platón joggal vetette fel ezt a kérdést, s igyekezett eldönteni, hogy az út az első elvekből indul-e ki, vagy pedig az első el-
1095b vek felé tart; mint ahogy a versenypályán látjuk; a díjbíróktól a forduló felé, vagy pedig fordítva. Kiindulni persze az ismert tényekből kell; ámde ezek kétfélék: olyanok, amelyek nekünk, s olyanok, amelyek önmagukban véve ismertek. Mi bizonyára csak a nekünk ismert tényekből indulhatunk ki. Aki tehát az erkölcsi jóról, az igazságról s az államtudományról szóló fejtegetéseket eredményesen akarja hallgatni, annak már eleve jó és erkölcsös nevelésűnek kell lennie: a kiindulópont ugyanis az, hogy valami így vagy úgy van; ha ez eléggé nyilvánvaló, akkor a miértre már nincs is szükség. Az ilyen ember vagy már birtokában van a kiinduló elveknek, vagy legalábbis könnyen elérheti őket. Ám akire sem az egyik, sem a másik nem áll, az hallgassa meg Hésziodosz szavait:

„Legeslegkiválóbb ember az, aki maga mindent felér észszel; derék ember még az is, aki a jó szóra hallgat; ám aki sem maga nem tud élni az eszével, sem más szavait nem szívleli meg, az már aztán haszontalan ember.”

3. De folytassuk ott, ahonnan eltértünk. A jót és a boldogságot nyilván nem ok nélkül szokták az emberek az egyes életformák szerint meghatározni. A nagy tömeg és a durva lelkületű emberek a gyönyört tekintik a jónak és a boldogságnak, s ezért az élvezethajhászó életet kedvelik. Ti.: nagyjában véve három jellegzetes életforma van: az imént említett, a közügyekkel foglalkozó, s harmadsorban az elmélkedő. A nagy tömeg egészen rabszolgalelkületet mutat, s a barmok életmódját követi; hanem persze némi igazolást talál abban, hogy a hatalmon levők közül sokan Szardanapallosz életfelfogását vallják. Az emelkedett szellemű és cselekvésre termett emberek viszont a kitüntetést keresik: a közügyekkel foglalkozó

életnek nagyjából ez a célja. Ámde ez a cél mégiscsak sokkal felszínesebb, mint az, amelyet mi keresünk, mert elérése inkább azoktól függ, akik a kitüntetést adják, semmint attól, aki a kitüntetést kapja, holott pedig a jóról éppen az a sejtésünk, hogy ez olyasvalami, ami hozzánk tartozik, s tőlünk el nem vehető. Meg különben is, az emberek nyilván azért hajszolják a kitüntetést, hogy elhitessék magukkal, hogy ők valóban derék emberek; keresik az értelmes embereknek, s mindazoknak az elismerését, akik őket ismerik, s ezt éppen erényükre hivatkozva teszik; nyilvánvaló tehát, hogy – legalábbis szerintük – az erény előbbre való, mint a kitüntetés. Így viszont érthető volna, ha valaki inkább az erényt tekintené a közügyekkel foglalkozó élet céljának. Csakhogy nyilván még ez sem tekinthető az igazi végcélnek, mert hiszen – ugyebár – amellet, hogy valaki az erény birtokában van, lehetséges, hogy alszik, vagy akár az egész életét tétlenségben tölti, s ráadásul talán éppen a legnagyobb bajokat és szerencsétlenségeket kell elszenvednie; holott pedig azt, aki így él, senki sem mondhatja boldognak, hacsak azért nem, hogy a felállított tétele mindenáron igazolja. De hagyjuk ezt a kérdést, amelyet közkezen forgó előadásainkban már amúgy is részletesen kifejtettünk. A harmadik az elmélkedő életforma: az alábbiakban ezt fogjuk vizsgálat tárgyává tenni. A pénzszerző életforma mindig bizonyos kényszert ró az emberre, s a gazdagság nyilván nem lehet a keresett jó, mert csak arra való, hogy felhasználjuk, s nem önmagáért, hanem másért van. Ezért még sokkal inkább a fentebb említett célokban kereshetné valaki a jót, mert azokat legalább önmagukért szeretjük. Pedig nyilván ezek sem tekinthetők annak, ha még annyi érvet hoztak is már fel mellettük.

4. Ámde hagyjuk ezt. Sokkal fontosabb, hogy az egyetemes érvényű jót vizsgáljuk meg, s végére járjunk annak, mit is

szoktak ezen a kifejezésen érteni; pedig nagyon kedvünk ellenére van ez a fejtegetés, mert hiszen az ideák tanát éppen a mi jó barátaink állították fel. S mégis úgy véljük, hogy ez a legbecsületesebb eljárás, sőt egyenesen kötelességünk is, hogy az igazság védelmében még azt is feláldozzuk, ami a szívünkhöz közel áll, már csak azért is, mert hiszen filozófusok vagyunk: szeretjük ugyan mind a kettőt, de szent kötelességünknek tartjuk, hogy elsősorban az igazságot szolgáljuk.

Akik az ideatant hirdették, nem állapítottak meg „ideá”-kat oly fogalmakra, amelyeken belül előbbiről és későbbiről lehet beszélni; ezért például a számokra sem állapítottak meg egyetemes érvényű ideát. Pedig lám, jóról egyaránt beszélhetünk a lényeg, a minőség s a viszony kategóriájában, holott az önmagában levő valóság, azaz a lényeg, a dolog természeténél fogva mindig előbbi, mint a viszony, mert hisz ez utóbbi csak mintegy mellékajátása és velejárója a létezőnek; e javaknak tehát aligha lehet közös ideájuk.

Tovább menve: a jóról ugyanannyi értelemben szólhatunk, mint a létezőről; mondhatjuk az alannyal kapcsolatban: pl. az istenről, az észről; a minőséggel kapcsolatban: az erényekről; a mennyiséggel kapcsolatban: a helyes mértékről; a viszonynyal kapcsolatban: a haszonról; az idővel kapcsolatban: a kellő pillanatról; a hellyel kapcsolatban: az egészséges lakóhelyről stb.; ebből tehát következik, hogy a „jó” nem lehet olyasmi, ami egyetemesen közös és egységes volna, mert különben nem lehetne róla szólnunk valamennyi kategóriában, hanem legfeljebb csak egyben.

Továbbá: mivel az egyazon idea körébe tartozó dolgokra csak egy tudomány vonatkozhatik, az összes jóról is csak egy tudomány szólhatna; ámde sokféle tudomány vonatkozik rájuk, még az egyazon kategória alá tartozókra is: a kellő pillanat felismerése a háborúban a hadtudománynak, a betegség-

ben az orvostudománynak a feladata; a helyes mérték felismerése a táplálkozásban az orvostudományra, a testedzésben a testnevelés tudományára tartozik.

Sőt joggal kérdezhethetők azt is, hogy mit értenek ezen a kifejezésen: dolog önmagában véve, mikor az ember önmagában véve s az ember teljesen ugyanazt a fogalmat fejezi ki, ti. az emberét. Hiszen, mivel mind a kettő embert jelent, nem különbözhetnek egymástól; ha pedig ez így van, akkor a jó fogalmában sem tehetünk ilyen különbséget.

De avval sem válik semmi sem fokozottabb mértékben „jó”-vá, ha örökkévaló: akármilyen hosszú ideig tart is valami, azért nem lesz „fehérebb” annál, ami csak egy napja „fehér”. Sokkal meggyőzőbb ebben a kérdésben Püthagorasz követőinek a tanítása, akik az Egyet a javak oszlopába helyezik; nyilván őket követi Szpeuszipposz is. Erről azonban majd később.

Fejtegetéseinkkel szemben kétségtelenül felmerülhet az az ellenvetés, hogy ama tanok nem mindenféle jóra vonatkoznak, hanem egyetlen idea körébe csak azok a javak tartoznak, amelyeket önmagukért keresünk és szeretünk, minden egyebet pedig, ami ezeket létrehozza, vagy valamiképpen megőrzi, vagy ami az ellenkezőjüket megakadályozza, csupán az előbbi javak miatt, tehát más értelemben nevezünk jónak. Világos tehát, hogy a javakról kétféle értelemben beszélünk: egyesek önmagukban jók, mások pedig csak az előbbiektől lesznek jóvá. Válasszuk el hát a hasznosaktól az önmagukban való javakat, s vizsgáljuk meg, vajon ez utóbbiakat egyetlen idea értelmében nevezzük-e jónak. Csakhogy milyen javakat tekintünk önmagukban való javaknak? Talán bizony azokat, amelyeket magukban véve is keresünk, pl. a gondolkodást, a látást, bizonyos élvezeteket és kitüntetések? S csakugyan: ezeket, ha mindjárt másvalamiért akarjuk is

őket elérni, bizvást sorolhatjuk az önmagukért való javak közé. Vagy talán az önmagában való jó semmi egyéb, mint éppen a puszta idea? Ez esetben persze egészen üres fogalomná válnék az idea. Ha viszont amaz előbbiektől is az önmagukért való javakhoz tartoznak, akkor a jó fogalmának szükségképpen valamennyiükben egyformán kellene jelentkeznie, akár csak a fehérség fogalmának a hóban vagy az ólomfehérben. Igen ám, csakhogy pl. a kitüntetésnek, a józan észnek s a gyönyörnek a fogalma mind más és más, egymástól merőben különböző, éppen a tekintetben, amennyiben a javak közé sorolhatók. Nem lehet tehát a jó valami közös vonás, amely egyetlen ideát fejez ki.

De hát akkor milyen értelemben beszélhetünk egyáltalában jóról? Mert ez az eset mégsem hasonlítható azokhoz a dolgokhoz, amelyeknek csak véletlenül van azonos nevük. Vagy talán inkább úgy magyarázhatnók a dolgot, hogy a sokféle egyetlen forrásból ered, illetve mind egyfelé fut össze? Vagy inkább úgy, hogy a jó kifejezés csupán analógián alapul, mint pl. az, hogy milyen szerepet játszik a testben a látás, olyan szerepet játszik a lélekben az értelem, és így tovább. De hagyjuk talán most ezt a kérdést, hiszen ennek a tüzetesebb fejtegetése úgyszólván inkább a filozófia egy más ágába tartozik, éppúgy, mint az ideák tana is. Mert ha még volna is olyasvalami jó, ami egy, s amit közös érvennyel lehet kijelenteni, vagy ami önmagában elkülöníthető: az csak világos, hogy az ember ezt sem meg nem valósíthatja, sem meg nem 1097a szeresheti; holott pedig mi ilyesvalamit keresünk. Persze úgy is gondolkodhatik valaki, hogy az önmagában való jónak megismerése a megszereshető és megvalósítható javak szempontjából előnyt jelent: az előbbit mintaképp véve, könnyebben felismerhetjük, hogy nekünk mi a jó, s ha ezt felismertük, akkor el is érhetjük. Némi valószínűség van is

ebben az okoskodásban; ámde – véleményünk szerint – nem áll összhangban a tudományok módszerével; mert bár ezek mind egy bizonyos jó elérésére törekszenek, s ami belőle hiányzik, azt megkeresni igyekeznek, magának a „jó”-nak megismerésével nem törődnek. Márpedig az semmiképp sem volna érthető, ha a tudományok művelői egy ennyire fontos segítséget egyáltalában nem vennének figyelembe, sőt még csak felkutatni sem igyekeznének. De nem is lehet megérteni, hogy mi haszna volna pl. a takácsnak vagy az ácsmesternek a maga mesterségét illetőleg abból, ha magát a jót ismerné; vagy hogy miért lenne jobb orvos vagy jobb hadvezér az, aki magát az ideát már szemlélte. Hiszen kétségtelen, hogy az egészséget sem ilyen módszerrel tanulmányozza az orvos, hanem őt az ember egészsége érdekli, sőt talán még inkább „ennek meg ennek az embernek” az egészsége: az orvos mindig egyéneket gyógyít. – Ennyit erről a kérdésről.

5. Térjünk mármost vissza az általunk keresett jóra, s lássuk, hogy mi is hát az a jó? Először is nyilvánvaló, hogy a különböző cselekvésekben és mesterségekben más és más: más az orvostudományban, más a hadtudományban, de éppúgy más a többi tudományban is. De hát akkor külön-külön mind-egyikben mi a jó? Ugyebár az, aminek az érdekében minden egyebet cselekszenek; és pedig: az orvostudományban az egészség, a hadtudományban a győzelem, az építészetben az épület, és így tovább, és minden cselekvésben és elhatározásban a végcél, mert hiszen minden egyebet ennek érdekében teszünk. Ha tehát van valami, ami az összes cselekedet végcélja, akkor csakis ez lehet a cselekvéssel elérhető jó; ha pedig több ilyen cél van, akkor ezek együttvéve. Következtetésünk tehát kerülő úton megint csak ugyanoda lyukad ki. De próbáljuk meg ezt még világosabban kifejtteni. Minthogy kétségkívül többféle cél lehetséges, viszont ezek némelyikét,

pl. a gazdagságot, a fuvolát, s általában az eszközöket, csupán más célokért választjuk: világos, hogy nem lehet mind-egyikük tökéletes cél, márpedig a legfőbb jónak tökéletesnek kell lennie. Ha tehát csupán egyetlenegy valami lehet tökéletes, akkor bizonyára ez az, amit keresünk; ha pedig több ilyen is van, akkor az, amelyik valamennyi közt a legtökéletesebb. Mármost, amit önmagáért igyekszünk elérni, azt mindig tökéletesebbnek nevezzük, mint azt, amire csak másért törekszünk; viszont amit sohasem másért választunk, azt feltétlenül tökéletesebbnek nevezzük, mint azt, amit nemcsak magáért, hanem másért is választunk; egyetemes értelemben tökéletesnek pedig azt nevezzük, amit mindig csupán önmagáért és sohasem másért választunk. Ilyennek mondhatjuk legelsősorban a boldogságot, mert ezt mindig csupán önmagáért választjuk, sohasem másért. Viszont a kitüntetést, a gyönyört, az észet s minden erényt – igaz – önmagukért is keressük, mert még ha semmi előny sem származnék belőlük, akkor is óhajtanók őket; de keressük őket a boldogságért is, mert úgy érezzük, hogy általuk leszünk boldogok. Viszont a boldogságot sohasem ezek kedvéért, s általában sohasem másért választjuk. De nyilván az önmagában való elegendőség szempontja is ugyanerre az eredményre vezet: a tökéletes jó bizonyára elegendő önmagában. Az önmagában való elegendőség fogalmán természetesen nem azt értjük, ami az egyedülálló embert, aki magányos életet folytat, kielégíti, hanem azt, ami a szülőket, gyermekeket, feleséget, barátokat és polgártársakat is kielégíti, mert hiszen az ember természettől fogva állami közösségben él. Csakhogy itt bizonyos határt kell vonnunk: ha ezt a viszonyt – tovább menve – kiterjesztenők elődeinkre, utódainkra és barátaink barátaira is, akkor ez a végtelenségbe nyúlnék. Ámde erről majd később. Önmagában elégségesnek azt nevezzük, ami

1097b

– ha magában van is – kívánatossá teszi az életet s olyanná, hogy annak semmi másra nincs szüksége. Ilyennek tartjuk mi a boldogságot; sőt ezenkívül minden egyébnél kívánatosabbnak is, anélkül persze, hogy más javakkal egy sorba tartoznék. Mert ha más javakkal egy sorban foglalna helyet, akkor a legkisebb jónak hozzáadása által kétségtelenül még kívánatosabbá kellene lennie, ti. a hozzáadott rész a jónak gyarapodását okozná; márpedig a javak közül mindig inkább választjuk a nagyobbat. Egyszóval: a boldogság tökéletes és önmagában elégséges valami, s egyben minden cselekvésnek a végcélja.

6. Abban, hogy a boldogságot a legfőbb jónak kell tartani, talán mindenki egyet is ért; kívánatos azonban, hogy arról szóljunk világosabban: mi a boldogság lényege. Erre legkönnyebben úgy felelhetünk, ha meggondoljuk, hogy mi is az ember tulajdonképpeni munkája. Mert ahogyan a fuvalásnak, a szobrásznak, minden mesterembernek s általában mindenkinek, akinek valami munkája vagy tevékenysége van, ebben a munkájában nyilvánul meg a jó és a helyes, éppúgy van ez minden bizonnyal az „ember” esetében is, ha ugyan neki is van valami külön „emberi” munkája. Márpedig képzelhető-e, hogy az ácsmesternek s a vargának van bizonyos munkája és tevékenysége, ellenben az embernek, mint olyanak, semmilyen munkája sincs, hanem tétlenségre született? Nem inkább azt kell-e feltennünk, hogy amiképpen a szemnek, kéznek, lábnek, s általában minden testrészünknek kétségtelenül van valami munkája, éppúgy az embernek, mint olyannak, is van – az említetteken kívül – valamilyen külön munkája? No, mi lehet ez a munka? Az élet? De hiszen ez
1098a megvan a növényekben is; márpedig mi a különleges emberi munkát keressük. A táplálkozásban és növekedésben nyilvánuló életet tehát eleve ki kell zárunk. Tovább menve,

gondolhatnánk esetleg az érzékelésben megnyilvánuló életre; ámde ez is közös vonás bennünk, a lóban, az ökörben, s általában minden állatban. Marad tehát az eszes lélekrésznek bizonyos cselekvésben megnyilvánuló élete. De ennek a lélekrésznek is az egyik fele csupán engedelmeskedik az értelemnek, a másik fele pedig mintegy birtokolja az értelmet és gondolkodik. S minthogy az eszes lélekrész életéről is kétféle értelemben beszélünk, azt az életét kell figyelembe vennünk, amelyik a tevékenységben nyilvánul meg, mert ez nyilván jobban felel meg az élet szó tulajdonképpeni jelentésének. Mármost, az ember különleges munkája nem egyéb, mint a lélek értelemszerű – vagy legalábbis nem értelem nélkül való – tevékenysége; de persze az átlagembernek és a kiváló embernek a munkája teljesen egynemű, aminthogy egynemű pl. az átlaglantosé és a kiváló lantosé is – s ez általában minden téren így van –, mert hiszen a munka fogalmához csupán a kiválóság nagyobb foka járul: az átlaglantos munkája a lantolás, a kiváló lantosé pedig a jó lantolás; ha pedig ez így van, akkor az ember munkáját valamiféle életnek kell tekintenünk, és pedig a lélek értelmes tevékenységének és cselekvésének; viszont a kiváló ember munkáját olyannak, amely mindezt a tevékenységet jól és helyesen végzi; végül minden munka csak akkor jó, ha a cselekvő alany sajátos természetére jellemző kiválóságnak megfelelően megy végbe. Akkor mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy az emberi értelemben vett jó nem más, mint a léleknek erény szerinti – ha pedig több ilyen erény van, a legjobb és a legtökéletesebb erény szerinti – tevékenysége. Hozzátehetjük még: az egész élet tartama alatt. Mert valamint egy fecske s egy nap még nem jelent tavaszt, éppúgy igazán boldoggá sem tehet egy nap vagy egy rövidke idő.

7. Körülbelül ilyenformán lehetne a jó fogalmát nagy körvo-

nalakban meghatározni; mert talán célszerű először nagyjában meghúzni a vonalakat, s csak azután teljessé tenni a képet; mert ami helyesen van körvonalazva, azt aztán akárki bátran tovább folytathatja és részletezheti; s az ilyen dolgokban az idő is leleményes feltalálónak, vagy legalábbis jó munkatársnak bizonyul: ezen alapszik a tudományok fontos haladása is, mert ami még hiányzik, azt mindenkinek módjában van a meglevőhöz hozzátenni.

Ámde nem szabad megfeledkeznünk arról sem, amit fentebb mondtunk, hogy ti. nem kell minden területen egyforma szabatoságra törekednünk, hanem minden egyes esetben csupán a tárgyalás alapjául szolgáló anyaghoz mérten s csupán olyan fokban, amennyire a vizsgálódás sajátos természete megengedi. Mert az ácsmester és a geometriát művelő tudós is más-más módon foglalkozik a derékszöggel: az előbbi csak annyira, amennyire ez a munkájához szükséges, míg az utóbbi a derékszög lényegét vagy lényeges tulajdonságait kutatja, mert ő az igazság szemlélője. Ugyanígy kell eljárunk más esetekben is, nehogy a mellékesnek nagyobb 1098b súlya legyen, mint a tulajdonképpeni munkának. Sőt az okot sem szabad minden kérdésben egyforma nyomatékkal keresnünk: némelykor meg kell elégednünk avval, ha a tényállást pontosan ki tudjuk mutatni, mint pl. az első alapelvek esetében; a tényállás pedig elsődleges adottság és kiinduló elv. Néhány kiinduló elvet indukció útján ismerünk meg, másokat érzésekkel, ismét másokat valamiféle megszokás útján: az egyiket így, a másikat amúgy. Természetesen arra kell törekednünk, hogy mindegyiket a maga természetének megfelelő eljárással állapítsuk meg, s nagyon kell vigyáznunk, hogy helyesen határozzuk meg őket, mert a belőlük folyó következmények szempontjából igen nagy fontosságuk van. Hiszen a kezdet – mint mondják – az egésznek több, mint a fele, s már

a kezdet által sok minden megvilágosodik a felvetett kérdésekből.

8. A kiindulópontot azonban nem csupán a végső következmény és a következtetés alapjául szolgáló feltevések szempontjából kell vizsgálnunk, hanem abból a szempontból is, hogy másoknak mi róla a véleménye; mert az igazsággal minden ténynek összhangban kell lennie, a tévedéssel viszont csakhamar összeütközésbe kerül az igazság. Mármost, a javakat általában három csoportra szokták osztani: külsőkre, lelkiekre és testiekre, s ezek közül a lelkieket tartják a legfőbbeknek és a valóságos javaknak. Nos, a lelki cselekvéseket és tevékenységeket a lélekkel kell összefüggésbe hoznunk, tehát nyilván helyes a meghatározásunk, legalábbis e régi, a filozófusoktól egyértelműen elfogadott nézet szerint. De helyes azért is, mert a végcélt a cselekvésben és a tevékenységben látjuk, s így ez a lelki, nem pedig a külső javak közé esik. Továbbá összhangban van tételünkkel az a nézet is, hogy a boldog ember jól él és jól megy neki a dolga, mert hiszen a mi meghatározásunkban nagyjából valamiféle helyes életmódról és jólétről van szó.
9. Úgy tetszik továbbá, hogy mindazt, amit a boldogság elemeiként szoktak megkövetelni, meghatározásunk együttesen magában foglalja. Egyesek ugyanis úgy vélik, hogy a boldogság erény, mások, hogy okosság, ismét mások azt tartják, hogy valamiféle bölcsesség, némelyek szerint pedig ezek, vagy ezek közül valamelyik a gyönyörrel együtt, vagy legalábbis nem gyönyör nélkül, alkotják a boldogságot; sőt vannak olyanok is, akik még a külső javak bőségét is belefoglalják meghatározásukba. E nézetek egy részét sok régi, más részét csak kevés, de annál tekintélyesebb tudós vallja; valószínű, hogy egyikük sem jár egészen téves úton, sőt egyben-másban, vagy éppen a legnagyobb részben, talán igazuk is van.

Azokkal, akik a boldogságot az erényben vagy egy bizonyos erényben látják, általában megegyezik a felfogásunk, mert az erénynek megfelelő tevékenység nyilván az erény körébe esik. De azért persze nem kis különbséget jelent az, hogy a legfőbb jót birtoklásnak, avagy alkalmazásnak, azaz lelki készségnek, avagy tevékenységnek értelmezzük-e. Mert 1099a pl. a lelki készségről könnyen elképzelhetjük, hogyha megvan is, semmiféle jót nem visz végbe, mondjuk, ha az illető alszik, vagy akármi más okból teljes tétlenségben van; a tevékenység esetében viszont ez nem lehetséges, mert ez szükségképpen cselekszik, éspedig jól cselekszik. Valamint az olimpiai játékokban sem egyszerűen a legszebb termetű és a legerősebb embereket koszorúzzák meg, hanem azokat, akik a versenyben részt vesznek, mert hiszen ezekből kerülnek ki a győztesek: éppúgy az élet értékeit és javait is csak azok nyelik el – és ez így is van rendjén –, akik cselekszenek.

Az ő életük már önmagában véve is gyönyörűséges. A gyönyör élvezete ti. a lelki élet körébe tartozik, s mindenkinek az válik gyönyörűségére, amit kedvel: a lovat szerető embernek a ló, a színházat szerető embernek a színjáték, ugyanígy az igazságot szerető embernek az igazságos cselekedetek, s általában az erényt becsülő embernek az erényes cselekedetek. Mármost az átlagemberben a gyönyörök állandóan tusakodnak egymással, mert ezek az ún. gyönyörök nem természettől fogva gyönyörűségesek; ellenben azok szemében, akik az erényt szeretik, csupán az jelent gyönyört, ami már természettől fogva is gyönyörűséges. Ilyen pedig az erény szerinti cselekvés, amely tehát nemcsak nekik gyönyörűséges, hanem már önmagában véve is az. Az ő életüknek tehát nincs szüksége, mintegy ráadásul, a gyönyörre, mint valami ráaggatott holmira, hanem a gyönyört már önmagában hordja. Sőt az itt mondottakat még megtoldhatjuk avval, hogy egyáltalában

nem is lehet erényes ember az, aki nem örül, ha erényes cselekedeteket hajthat végre; aminthogy senki sem mondhatja igazságos embernek azt, aki nem leli kedvét az igazságos tettekben, sem pedig nemes lelkű adakozónak azt, aki nem örvend a nemes lelkű adakozásnak; s így van a többi erény esetében is. Ha pedig ez így van, akkor az erénynek megfelelő cselekedetek már önmagukban véve is gyönyörűségesek; sőt erkölcsileg jók és szépek is – éspedig a legnagyobb fokban –, ha ugyan helyesen ítélnék ebben a kérdésben a komoly emberek; márpedig ők úgy ítélnék, amint mondtuk. Szóval a boldogság a legjobb, legszebb és leggyönyörűsebb dolog, s benne ezek a tulajdonságok nem különíthetők el úgy, mint abban a bizonyos déloszi feliratban:

„Legszebb dolog az igazság, legjobb az egészség, legkedvesebb pedig az, hogy az ember elérheti mindazt, amit szeret.”

Mindez megvan ugyanis a legjobb tevékenységekben; márpedig éppen ezeket – jobban mondva ezek közül is egyet, azaz a legkiválóbbat – nevezzük boldogságnak. Mindazonáltal a boldogságnak – mint már mondtuk is – kétségtelenül szüksége van a külső javakra is: lehetetlen ugyanis – vagy legalábbis nem könnyű dolog – szép tetteket hajtani végre, ha az embernek nincsenek meg hozzá az eszközei. Sok dolgot 1099b ugyanis csak bizonyos eszközök: barátok, gazdagság vagy politikai befolyás segítségével tudunk végrehajtani; s ha valaki bizonyos dolognak, pl. előkelő származásnak, boldog gyermekáldásnak, testi szépségnek híján van, akkor folt esik a boldogságán is. Mert semmiképp sem lehet boldog az az ember, akinek förtelmes alakja van, aki nemtelen származású, vagy aki magára van hagyva és gyermektelen; de talán még kevésbé az, akinek elvetemült gyermekei és barátai vannak; vagy az, akinek voltak ugyan gyermekei és barátai, de meg-

haltak. A boldogságnak tehát – mint mondtuk – kétségkívül szüksége van az ilyen szerencsejavarokra is. Ezért van az, hogy némelyek a szerencsés életet, mások az erényt veszik egynek a boldogsággal.

10. Ugyancsak ezért vitatható az is, hogy a boldogságot tanulás, szokás vagy másféle gyakorlás útján kell-e megszerezniünk, vagy pedig valami isteni rendelés, vagy éppenséggel véletlen folytán jutunk hozzá. Persze, ha egyáltalán van valami, amit az istenek ajándékozni szoktak az embereknek, akkor joggal feltehető, hogy a boldogság is isten adománya; sőt legelsősorban ez tekinthető ilyennek az emberi javak közt, annyival inkább, mert ez a legfőbb jó; de ez talán már egy más fejtegetés keretébe tartozik; különben, még ha nem isten küldi is, hanem valami lelki kiválóság, tanulás vagy gyakorlás útján jön létre, akkor is a legistenibb dolgok közé tartozik, mert az erény jutalma és végcélja minden bizonnyal csakis a legjobb, azaz valami isteni, boldogságot jelentő dolog lehet. S bizonyára sok embernek a birtokában is van, mert hiszen mindenki, aki csak nem fogyatékos az erényben, szert tehet rá bizonyos fajta tanulás és gondos igyekezet által. Ha pedig ez így jobb, mint ha véletlenségből lenne valaki boldoggá, akkor feltehető, hogy a dolog valóban így is van, hiszen amit a természet hoz létre, az is mindig a lehető legszebb formát ölti, s ugyancsak az is, amit a művészet s általában minden – legelsősorban persze a legtökéletesebb – létrehozó ok alkot. Márpedig, ha a legnagyobb és a legszebb dolog a vakszerencse kénye-kedvének lenne kiszolgáltatva, az túlságosan nagy tökéletlenség lenne a világ rendjében.

Megvilágítja a kérdést maga a boldogság meghatározása is: a boldogság – mint megállapítottuk – a léleknek erény szerint végbemenő, valamelyes irányú tevékenysége. A többi javak egy részének pedig mint szükséges előfeltételeknek kell adva

lenniük, másik részük pedig természetüknél fogva mint eszköz működik közre és válik hasznossá. Nos, mindez megegyezik azzal, amit tárgyalásunk elején mondtunk: ott az államkormányzás végcélját jelöltük meg a legjobbnak, márpedig az államkormányzás a legnagyobb gondot éppen arra fordítja, hogy a polgárokat valamilyenekké, és pedig jókká tegye, s alkalmassá tegye őket arra, hogy az erkölcsi jót cselekedjék.

Természetes tehát, hogy sem ökröt, sem lovat s egyetlen másféle állatot sem nevezhetünk boldognak, mert hiszen I 100a egyikük sem tud ilyenféle tevékenységet folytatni. Sőt ugyanez okból a gyermek sem lehet boldog, mert zsenge kora miatt még nem tud ilyen cselekvést kifejtteni; s ha valamelyikről mégis azt mondjuk, hogy boldog, ezt csak a jövőjébe vetett reménnyel tesszük. Mert a boldogsághoz – mint mondtuk – hozzátartozik a tökéletes erény és a beteljesült élet is. Hiszen az élet folyamán sokféle sorsfordulat és mindenféle véletlen is bekövetkezhetik, s bizony könnyen megeshetik, hogy a legszerencsésebb embert éppen öregségében érik súlyos sorscsapások, mint pl. ahogy a hősköltemények Priamoszról mesélik; márpedig, aki ilyen sorscsapásokat él át, s aki életét nyomorultan fejezi be, azt senki sem mondhatja boldognak.

11. De hát akkor senki emberfiát nem tarthatunk boldognak addig, amíg él, hanem Szolón véleményével megegyezően előbb látnunk kell az élete végét? S ha ezt a tételt ilyen formában elfogadjuk is: vajon csakugyan boldog lehet-e valaki akkor, amikor már meghalt? Vagy pedig ez teljesen képtelen dolog, különösen a mi számunkra, mert hiszen mi azt állítjuk, hogy a boldogság valamilyen tevékenység. A halottat tehát nem mondhatjuk boldognak; persze Szolón sem ezt akarta mondani, hanem csak azt, hogy az embert tulajdonképpen csak halála után lehet biztosan boldognak nyilvánítani, mert ekkor a bajokon és a szerencsétlenségek kockázatán már túl

van; ámde bizonyos tekintetben még ez is vitatható. Legalábbis mi úgy véljük, hogy még a halottnak is juthat valami a rosszból is, jóból is, csakúgy, mint az olyan élő embernek, aki erről talán nem is vesz tudomást; kitüntetés, meggyalázás, gyermekeinek vagy általában utódainak szerencsés vagy szerencsétlen sorsa. Ámde itt is kételyek merülhetnek fel. Mert ha pl. valaki vénségéig boldog életet folytatott is, s ugyanígy halt is meg, azért még sokféle változás juthat ki neki utódai révén, amennyiben ezek némelyike erkölcsös életet él, és érdemének megfelelő életsors részesévé válik, míg utódainak másik része esetében már éppen fordítva áll a dolog; sőt világos, hogy az elődeikhez való rokonság különböző foka szerint is igen sokféle lehet a helyzetük; de az már mégiscsak furcsa volna, ha ezek a változások a halotton is mindig végbemennének, s ennek folytán ő is hol boldog, hol meg boldogtalan lenne; másfelől érthetetlen volna az is, ha az utódok sorsa soha, egy pillanatra sem érintené az őseket. De térjünk vissza az előbb felvetett kérdéshez, mert abból talán az utóbbit is megérthetjük. Ha mindig az élet legvégét kellene tekintenünk, s csak akkor volna szabad valakit boldognak neveznünk – persze nem azért, mintha éppen csak akkor volna az illető boldog, hanem mert régebben az volt –, mindenesetre nagyon különös dolog volna, hogy éppen, amikor valaki valósággal boldog, akkor ne lenne igazunk, ha róla a valóságot megállapítanánk – csupán azért, mert az élőket nem akarjuk boldognak nevezni a bekövetkező változások s ama feltevésünk miatt, hogy a boldogság valami maradandó, és semmi esetre sem könnyen változó dolog, a szerencse viszont sokszor körbe forog ugyanazon ember körül; világos tehát, hogyha mindig a véletlen fordulataihoz akarnánk igazodni, akkor gyakran kellene ugyanazt az embert hol boldognak, hol pedig boldogtalanak neveznünk, s így a boldog embert

oly színben tüntetnők fel, mintha valami kaméleon vagy gyenge lábon álló báb lenne. Az igazság tehát az, hogy a véletlen fordulataihoz való igazodás semmi szín alatt sem lehet helyes, mert hiszen nem ezeken fordul meg az ember jó vagy rossz sorsa, sőt inkább – mint mondtuk – ezekre csak mintegy ráadásul van szüksége az emberi életnek; a boldogság döntő tényezője az erény szerinti tevékenység, az ellentétes jellegű tevékenységek pedig a boldogtalanságot szülik.

A boldogságról adott meghatározásunknak a most megvitatott kérdés újabb bizonyítékul szolgál. Egyetlen emberi dologban sincs meg annyira az állandóság, mint éppen az erény szerinti tevékenységekben: ezek talán még a tudománynál is maradandóbbak; és ezek között is a legértékesebbek marandóbbak; mert a boldog emberek leginkább és legtartósbabban ezeknek megfelelően töltik életüket; és úgy látszik, ez az oka, hogy nem felejtjük el őket. A boldog emberben tehát megvan az, amit keresünk, s éppen ezért egész életén át ilyen is marad; mindig vagy legalábbis mindennél gyakrabban azt cselekszi és azt szemléli szellemével, ami az erénynek megfelel; és a sorscsapásokat is legméltóbban, mindenütt s mindenképp helytállóan éppen az igazán erkölcsös, a négyszögletű és feddhetetlen férfiú fogja elviselni.

Sok minden, nagy és kis dolog történik véletlenségből. Persze az apróságok, akár jó szerencsét jelentenek, akár ennek az ellenkezőjét, nem sokat nyomnak az élet mérlegén; ám a nagy és a gyakran jelentkező változások, melyek ránk nézve kedvezőek, boldogabbá teszik életünket (mert önmagukban is arra valók, hogy életünket díszítsék; és felhasználásuk módja is nemes és jó lesz), ha meg balul ütnek ki, akkor megkeserítik és bemocskolják a boldogságot; bánatot hoznak ránk, és sok tevékenységünket elgáncsolják. De még ilyenkor is átragyog rajtuk az erkölcsi szépség, ha az ember lelki nyu-

galommal túri a gyakori és súlyos csapásokat – nem érzéketlenségből, hanem azért, mert nemes és emelkedett lélek lakozik benne.

Ha mármost – miként kifejtettük – az élet döntő tényezője a tevékenység, akkor egyetlen boldog ember sem válhatik nyomorulttá, mert sohasem követ el utálatos vagy hitvány dolgot. Hiszen tudjuk, hogy az igazán erkölcsös és értelmes ember mindenféle sorsfordulatot méltósággal visel, s az adott körülmények között mindig a legjobbat cselekszi – aminthogy a jó hadvezér is a legügyesebben használja fel a rendelkezésére álló haderőt a háborúban, s a csizmadia is a lehető legjobb lábbelit készíti a neki átadott bőrből, és így tovább, a többi kézműves is mind. Ha pedig ez így van, akkor a boldog ember sohasem lehet nyomorult; igaz, hogy egészen boldog sem, ha pl. a Priamoszéhoz hasonló balszerencsébe zuhan bele. De nem lehet ingatag vagy könnyen változó sem: a boldogságból nem mozdítható ki egykönnyen közönséges sorscsapások által, legfeljebb nagy és gyakori szerencsétlenség által; persze az ilyen csapások után nem is igen lehet rövid időn belül újra boldoggá; s ha mégis azzá lesz, ez csak hosszú és tetemes idő múltán lehetséges, ha közben nagy és értékes javak részesévé lett.

Semmi akadály sincs tehát annak, hogy azt az embert nevezzük boldognak, aki a tökéletes erénynek megfelelően tevékenykedik, s emellett a külső javakkal is eléggé el van látva, és pedig nemcsak ideig-óráig, hanem egész életén át. Vagy hozzá kell tennünk még azt is, hogy „aki a jövőben is így fog élni, és majdan így is hal meg”? Mert hiszen a jövő ismeretlen előttünk, holott pedig a boldogságot végcélnak és minden irányban, mindenképpen befejezett dolognak tartjuk. Ha pedig ez így van, akkor az élők közül azokat, akikben megvannak és a jövőben is meglesznek a boldogság említett köve-

telményei: boldogoknak fogjuk mondani, de persze boldog embereknek.

Erre nézve elégedjünk meg ennyivel. Hogy pedig az utódok és a jó barátok sorsa egyáltalában ne lenne befolyással a boldogságra, ezt mi nagyon rideg és az általános felfogással ellentétben levő állításnak tartjuk; minthogy azonban igen sokféle és igen különböző változások állhatnak be sorsunkban, melyek közül egyik jobban, másik kevésbé érint bennünket, ezeknek egyenként való elemzése igen messzire, majdnem a végtelenbe nyúlnék; ezért talán beérhetjük avval, ha csak általánosságban és mintegy körvonalakban szólunk a kérdéshez. Nos, valamint a bennünket ért szerencsétlenségek közül is csak egyik-másik bír súllyal és jelentőséggel életünk folyására, a többi pedig inkább csak múló bajhoz hasonlít, éppúgy áll a dolog bajokkal sújtott barátaink esetében is; viszont az a körülmény, hogy ez a szerencsétlenség élőket vagy holtakat ér-e, sokkal nagyobb különbséget jelent, mint pl. az, hogy a gonosz és borzalmas tettek a tragédiában a cselekmény előtt folytak-e le, vagy a színen történnek-e meg; természetes tehát, hogy ezt a különbséget is számításba kell venni. De talán még inkább azt, hogy teljes bizonytalanságban vagyunk afelől, vajon az elköltözötteket érheti-e egyáltalában valami jó vagy ennek az ellenkezője; mert mindabból, amit mondtunk, az látszik, hogy ha elér is hozzájuk valami – akár jó, akár rossz –, az csak nagyon halovány és jelentéktelen hatás lehet, vagy önmagában véve, vagy az ő számukra, ilyesminek legfeljebb csak akkora és olyasforma hatása lehet, hogy sem azokat nem teheti boldoggá, akik nem azok, sem pedig azoktól nem veheti el a boldogságot, akik már boldogok. Szóval, csakugyan hozzájárul bizonyos tekintetben az elhunytak boldogságához a jó barátok szerencsés vagy szerencsétlen helyzete, de csak úgy és olyan mértékben, hogy sem a boldogokat

nem teheti boldogtalanokká, sem más ilyenféle hatást elő nem idézhet.

12. Nézzük mármost, ezek kifejtése után, vajon a boldogság a dicsérendő, vagy pedig a becsülendő dolgok közé tartozik-e; mert a puszta *lehetőségek* közé nyilván nem tartozik. Úgy tetszik, hogy minden dicsérendő dolgot azért dicsérünk, mert valamilyen tulajdonsága van, s valamihez valamiképpen viszonylik: az igazságos, a bátor, s általában a jeles erkölcsű férfiút, valamint az erényt a cselekvés s a végzett munka miatt dicsérjük; az erős embert, a jó futót stb. pedig azért, mert bizonyos természet adta tulajdonsága van, s valami jó és kiváló dologhoz valamiképpen viszonylik. Kitűnik az istenekre mondott dicséretekből is: e dicséretnek nyilván nevetségesek, mert magunkhoz mérjük az isteneket; márpedig éppen ez az eset következik be, hiszen a dicséret – mint mondtuk – mindig viszonyításon alapszik. Ha tehát a dicséret csak ilyesmire vonatkozhatik, akkor kétségtelen, hogy a legkiválóbb dolgokra nem is dicséret illik, hanem valami más, ami ennél nagyobb és jobb, aminthogy ez nyilvánvaló is: az isteneket magasztaljuk és boldognak nevezzük, s éppúgy magasztaljuk azokat a férfiakat is, akik az istenekhez legközelebb állnak. Így van ez a javak tekintetében is: senkinek sem jut eszébe a boldogságot úgy dicsérni, mint pl. az igazságot; a boldogságot, mint valami istenibb és jobb dolgot, csak magasztalnunk lehet.

Véleményünk szerint nagyon találó Eudoxosz érvelése is a gyönyör felsőbbrendűségének érdekében; ő úgy gondolkodott, hogy a gyönyör, mivel ezt – bár a javak közé tartozik – nem szokás dicsérni, bizonyára felsőbbrendű valami, mint a csupán dicsérendő dolgok; ilyen pedig az isten és a jó: ezekhez szoktuk a többi dolgot is viszonyítani. A dicséret ugyanis az erényt illeti meg, mert ennek folytán lesznek az emberek

képesse a jó cselekedetekre, a dicsőítés pedig a tetteket, a testeket és lelkieket egyaránt.

De ennek a bővebb kifejtése talán inkább azoknak a feladata, akik a dicsőítő beszédek elméletével behatóan foglalkoznak; ránk nézve az elmondottakból az a tanulság, hogy a boldogság a becsülendő és tökéletes dolgok közé tartozik. Ez már csak azért is valószínű, mert a boldogság: kiindulópont, ti. mindnyájan minden egyebet ennek a kedvéért teszünk; márpedig a jó kiindulópontját és okát csak becsülendő és isteni dolognak tekinthetjük.

13. Minthogy tehát a boldogság a léleknek a tökéletes erény szerinti tevékenysége, az erényt kell közelebből elemeznünk, mert így remélhetjük, hogy a boldogságot is könnyebben felismerjük. Azt tartják, hogy az igazi államférfiú is legelső sorban ennek az érdekében fáradozik: a polgárokat erkölcsössé és törvénytisztelővé akarja tenni; például szolgálhatnak erre a krétai és lakedaimóni törvényhozók, de mások is, akik ilyen irányban működtek; ha tehát ennek a kérdésnek a vizsgálata az államtudomány körébe vág, akkor kutatásunk nyilván a bevezetésben magunk elé tűzött feladat kereteiben fog mozogni.

Persze az is természetes, hogy kutatásunknak az emberi értelemben vett erénnyel kell foglalkoznia, mert hiszen eddigi tárgyalásunkban is az emberi értelemben vett jót s az emberi értelemben vett boldogságot kerestük. Az emberi értelemben vett erényen pedig nem a testi, hanem a lelki erényt értjük; hiszen boldogságnak is a lélek tevékenységét nevezzük. S ha ez így van, akkor világos, hogy az államférfiúnak valamelyest tisztában is kell lennie a lelki étellel, aminthogy annak is, aki a szemet akarja gyógyítani, ismernie kell az egész testet; sőt az előbbire annyival inkább áll ez, mert hiszen a politika sokkal értékesebb és fontosabb, mint az orvosi foglalkozás; már-

pedig a tudományosan képzett orvos nagyon is sokat foglalkozik a test megismerésével. Tehát a politikusnak is tanulmányoznia kell a lelki életet, és pedig az említett cél érdekében; hanem persze csak oly mértékben, amennyire ezt az itt tárgyalt kérdések megkívánják; ha jobban bele akarna mélyedni a kérdésbe, ez már valószínűleg több munkával járna, mint amennyit a kitűzött feladat megkíván. A lélektan egyes kérdéseit közkézen forgó irataink eléggé kimerítően tárgyalják, tehát ajánlatos ezeket is figyelembe venni. Pl. hogy a lélek egyik része értelem nélkül való, a másik értelmes. Persze, hogy ezek a részek úgy vannak-e egymástól elválasztva, ahogy a test részei, s ahogy általában minden, ami részeire oszlik, vagy pedig csupán fogalmilag különböztethető meg a két rész, de tulajdonképpen természetüknél fogva elválaszthatatlanok, akár csak a kör külső domború és belső homorú oldala – ez a jelen kérdés szempontjából nem számít. Az értelem nélküli lélekrésznek ismét egyik része megfelel annak, ami minden élőlényben közös, azaz a tápláló elemnek, amin a táplálkozás és a növekedés okozóját értem; a léleknek egy 1102b ily képességét minden élőlényben, még a magzatban is fel kell tételeznünk, s ugyancsak a kifejlett egyedekben is; és pedig sokkal több joggal, mint bármely más képességet. Mármost, az ebben való kiválóság bizonyos tekintetben egyetemes jellegű, nem pedig különleges emberi kiválóság; mert hiszen ez a lélekrész és ez a képesség az álomban a legtevékenyebb, holott pedig a jó és a rossz ember jelleme legkevésbé éppen az álomban nyilvánul meg; innen ered az a mondás, hogy az élet fele részében semmi különbség sincs a boldog és boldogtalan ember közt. S ez nagyon is érthető, mert az álom a léleknek éppen abban az irányban való tétlensége, amely tekintetben erkölcsileg jónak, illetőleg rossznak mondjuk; legfeljebb azzal a különbséggel, hogy apránként

mégiscsak beszűrődnek bizonyos mozgások az alvó ember lelkébe, tehát ily értelemben az erkölcsös ember álmoképei mégis jobbak, mint az átlagemberéi. De erről talán elég is ennyi; hagyjuk a tápláló elemet, mert az embert jellemző erényben természetből fogva úgyszintsemmi része. Van aztán a léleknek egy másik, szintén értelem nélkül való eleme is, de amely bizonyos tekintetben mégis részesül az értelemben. A fegyelmezett, illetőleg fegyelmezetlen emberben ugyanis az értelmet, azaz a lélek értelmes részét, dicsérettel szoktuk illetni, ez ti. jó irányba és a legjobb célra ösztönöz. De nyilván van bennünk valami más is, ami természetből fogva ellenkezik az értelemmel: örökké harcban áll vele, és ellenszegül neki. Ahogy a test megbénult tagjai, ha jobbra akarjuk őket mozgatni, éppen ellenkezőleg, bal felé lendülnek, szakasztott így van ez a lélekkel is: a fegyelmezetlen ember gerjedelmei mindig az ellenkező irányba indulnak, mint amerre az értelem akarja – csak éppen, hogy a testen megfigyelhetjük ezt a félrelendülést, a lelken pedig nem. De azért alkalmasint a lélekben is éppúgy fel kell tételeznünk valamit, ami az értelemmel ellentétben áll, s ami folyton szembehelyezkedik és szembeszáll vele. Már aztán, hogy ez mennyiben más jellegű, az nem lényeges. De azért, mint már mondtuk, valamelyes értelem nyilván ebben is van: a fegyelmezett embernek ez a lélekrésze legalábbis hallgat az értelem szavára. A mértékletes és a bátor ember megfelelő lélekrésze pedig valószínűleg még sokkal engedelmesebb, mert ez mindenben egyetért az értelemmel.

Szóval a lélek értelem nélkül való része kettős alakban jelentkezik: a tápláló elemnek egyáltalán nincs köze az értelemhez, a vágyakozó s általában a „törekvő” elem pedig valamiképpen mégiscsak részesül benne, amennyiben hallgat rá és engedelmeskedik neki. Ilyen értelemben szoktuk mon-

dani, hogy valaki „számol” az apja vagy a barátja tanácsával, persze nem matematikai értelemben. S hogy az értelem nélküli lélekrész csakugyan hajlik valamiképpen az értelem szavára, ezt mutatja a figyelmeztetés s általában mindenféle dorgálás és serkentés. Ha tehát el kell ismernünk, hogy ebben a lélekrészben is van értelem, akkor az értelmes lélekrész is kettős lesz: az egyik a tulajdonképpeni, önmagában véve is értelmes rész, a másik pedig csak annyira hallgat az értelem szavára, amennyire az ember az apja szavára hallgat.

E megkülönböztetés szerint szoktuk osztályozni az erényeket is: egyik részüket észbeli, másik részüket erkölcsi erényeknek nevezzük; és pedig észbeliek: a bölcsesség, az éleslátás és az okosság; erkölcsiek: a nemes lelkű adakozás és a mértékletesség. Ha tehát erkölcsről beszélünk, akkor nem azt mondjuk, hogy valaki bölcs vagy éles eszű, hanem azt, hogy szelíd vagy mérsékletes; hanem persze azért dicsérettel illetjük a bölcseset is, lelki alkatának megfelelően: azt a lelki alkatot pedig, amely dicséretet érdemel, erénynek nevezzük.

MÁSODIK KÖNYV

1. Az erény tehát kétféle: észbeli és erkölcsi; az észbeli főképp a tanításnak köszöni eredetét és növekedését, s ezért tapasztalat és idő kell hozzá; az erkölcsi pedig a szokásból keletkezik, s ezért elnevezése is csekély változtatással a szokás szóból ered.

Már ebből is láthatjuk, hogy az erkölcsi erények egyike sem természettől fogva van meg bennünk; mert hiszen ami természettől van, az sohasem lehet mássá szokás által: a követ, amely természettől fogva lefelé esik, nem lehet arra szoktatni, hogy felfelé haladjon, ha mindjárt tízezerszer felfelé hajtaná is valaki, s így akarná erre szoktatni; a tűz lángját sem lehet arra szoktatni, hogy lefelé lobogjon, s általában azt, ami természettől fogva valahogyan alkotva van, sohasem lehet arra szoktatni, hogy mássá legyen. Tehát nem természettől, de nem is természet ellenére fejlődnek ki bennünk az erények, hanem természettől fogva úgy vagyunk alkotva, hogy befogadhatjuk őket, viszont csak a szokás által lehetünk bennük tökéletessé.

Továbbá, ha valami természettől fogva fejlődik ki bennünk, akkor először mindig a képességnek jutunk birtokába, s csak aztán fejtünk ki benne tevékenységet; pl. az érzéklés terén: az érzéklés képességét nem a gyakori látás vagy hallás útján szerezzük meg, hanem fordítva, a képesség már eleve megvan bennünk, de csak később alkalmazzuk, nem pedig előbb alkalmazzuk, s csak aztán lesz a miénk; viszont az